

Far och son-motiv i nordisk hjältediktning och saga

AGNETA NEY

Högskolan i Gävle

Vad innebar det att vara man under vikingatid och medeltid? Hur formades den manliga identiteten? I den nordiska hjältediktningen med flera andra skriftliga källor gestaltas Sigurd Fafnesbane som en idealman under vikingatid och medeltid. Mest omtalad är Sigurd i egenskap av drakdödare, och att döma av källorna var han gynnad av gudarna, älskad av kvinnorna och beundrad av männen. Det kan därför vara av intresse att studera den litterära tradition som gestaltar Sigurd, i synnerhet vilka homosociala band som förefaller ha haft stor genomslagskraft under vikingatid och medeltid. I föreliggande studie skall far och son-motiv inom Sigurdstraditionen studeras, bland annat Sigurds relationer till sin far respektive hans egen roll som far, men även far och son-relationer i tidigare generationer av völsungaätten.

Föreställningar om ättens betydelse, patriarkalism, släktlojalitet respektive släktkonflikter ges stort utrymme eller till och med utgör centrala teman i hjältediktning och saga. Generellt sett hade ätten en viktig uppgift i att föra ryktet och namnet vidare, helst genom söner. Den genealogiska betydelsen av vikten av att ha en son belyses bland annat av följande strof ur *Hávamál*. Den anger att även om en son lät vänta på sig var denne viktig för att fadern skulle kunna få en minnessten efter sig:¹

Sonur er betri
þótt sé síð of alinn

- 1 ”Hávamál”, i *Eddukvæði*, ed. Gísli Sigurðsson, Reykjavík 1998 (*Eddukvæði*), strof 72, s. 33, (”Havamál”, i *Den poetiska Eddan*, översättning av Björn Collinder, 2. uppl. Stockholm 1964, s. 60). *Niðr*, m. kan översättas med ’släkting’ och avser närmaste manlig sådan, jfr Fritznér, Johan, *Ordbog over Det gamle norske Sprog I–III*, Kristiania 1886–1896, s. 820.

Approaching the Viking Age. Proceedings of the International Conference on Old Norse Literature, Mythology, Culture, Social Life and Language. Edited by Érika Sausverde and Ieva Steponavičiūtė. (Scandinavistica Vilnensis 2). Vilnius University Press, 2009.

<https://doi.org/10.15388/ScandinavisticaVilnensis.2009.2.9>

Copyright © 2019 Authors. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

eftir genginn guma.
 Sjaldan bautarsteinar
 Standa brautu nær
 nema reisi niður að nið.

En son är bättre fast sent han blev född,
 när mannen ej längre levde;
 sällan står där vid stigen en bautasten,
 om ej frände har rest den över frände.

Att betydelsen av en son var stor, i synnerhet inom högättade familjer, märks även i eddadikten *Rígsþula*. I de strofer som handlar om den högättade familjen är värt att notera att dikten endast anger att det föds söner. När släktskap, arv och egendom framhålls hänvisas enbart till en manlig sida.² Framhållandet av betydelsen av en son är dock inte entydigt i eddadiktningen. Som kontrast citeras här att en ung son inte alltid var så pålitlig:³

akri ársánum
 trúi engi maður
 né til snemma syni,
 veður ræður akri
 en vit syni,
 hætt er þeirra hvort.

tidigt sådd åker må ingen man tro
 ej heller för snart sin son:

² "Rígsþula", i *Eddukvæði*, strof 39, s. 392 ("Sången om Rig", strof 42, s. 152), Breisch, Agneta (numera Ney), *Frid och fredlöshet. Sociala band och utanförskap på Island under äldre medeltid*, Acta Univ. Ups., Stud. Hist. Ups. 174, Uppsala 1994, s. 73 ff.

³ "Hávamál", i *Eddukvæði*, strof 88, s. 36 ("Hávamál", s. 62). I eddadiktningen relateras oftast till den manliga släktlinjen, med hänvisning till fadersätten. Ett sätt att göra detta är att nämna faderns namn, exempelvis: "Sigurður eg heiti, Sigmundur hét minn faðir [...]" (Sigurd heter jag, son av Sigmund [...]), se "Fáfnismál", i *Eddukvæði*, strof 4, s. 232 ("Fafnesmál", s. 209).

för åkern råder vädret, men vettet för sonen,
bägge två äro farofyllda.

Völsungaättens anfader, Völsung, får tio söner och en dotter. Den äldste av sönerna är Sigurds far Sigmund. Völsung och sönerna skildras som ett kollektiv och omnämns ofta tillsammans, exempelvis ”kung Völsung och hans söner” eller ”kungen och hans söner”. Sigmund hör till de hjältar som *Völsunga saga* uppehåller sig vid. Han skildras som en överlevare med ofantlig styrka, mod och list. Bland annat undkommer han med livet i behåll efter att ha bundits fast i en stock i skogen tillsammans med sina nio bröder. En varghona kommer nio nätter i följd och dödar alla utom Sigmund. Inför den tionde natten får Sigmund hjälp av sin tvillingsyster Signy. Sigmund har genom systemens försorg fått honung som han smörjer in sitt ansikte med. När varghonan kommer fram till honom på natten känner hon honungsdoften och börjar slicka honom i ansiktet. Sigmund biter då varghonan i tungan och håller emot så hårt att när vilddjuret försöker slita sig loss dör det.⁴

Sigmund håller sig därefter gömd i skogen för att bida sin tid för att kunna hämnas på sin faders baneman, kung Siggeir, som är Signys make. Signy, som också vill hämnas sin fars död, byter en dag skepnad med en trollkvinna och söker upp Sigmund i skogen. Han attraheras av henne och sagan berättar att hon stannar hos honom i tre nätter. Därefter föds deras gemensamme son Sinfjötle. Sagan ger inte besked om huruvida Sigmund någonsin insett att det var systemen Signy som besökte honom i hans grotta. Sinfjötle omtalas som stor, stark, vacker och att han påminde mycket om völsungarna. Signy prövar Sinfjötles karaktär genom att sy ihop hans ärmlinningar med hans hud. Det hade hon gjort med sina äldre söner. Dessa hade klagat högljutt, men det gör inte Sinfjötle. När han inte ens är tio år fyllda sänder hon honom till faderns gömställe i skogen. Då är det fadern som prövar sonens karaktär

4 ”Völsunga saga”, i *Fornaldar sögur Norðurlanda*, första bindi, ed. Guðni Jónsson, (”Völsunga saga”). Till den svenska översättningen, *Völsungasagan*, övers. Inge Knutsson. Inledning Staffan Bergsten, Lund 1991, hänvisas inom parentes: (”Völsunga saga”, kap. 5, s. 116 (s. 35), kap. 5, s. 117 (s. 36), kap. 5, s. 119 (s. 38), Ney, Agneta, *Drottningar och sköldmör. Gränsöverskridande kvinnor i medeltida myt och verklighet ca 400–1400*, Möklinta 2007 (Ney 2007), s. 100 ff.

genom att låta honom baka en deg. Sigmund frågar därvidlag om det inte var något speciellt med mjölet. Sinfjötle säger att det kan funnits något djur i det, men att det hade han i så fall bakat in. Då skrattar Sigmund och avslöjar att det fanns en mycket giftig orm i mjölet.⁵

Sigmund och Sinfjötle gestaltas i en nära relation; ett tydligt far och son-motiv. Fadern prövar sonen om han duger något till, och Sinfjötle visar sig vara förslagen, munter och orädd. De lever även som vargar i skogen. Ylande dödar de män som de möter, och en dag när de är i vargskepnad råkar Sigurd bita sin son i strupen. Han ber då enligt *Völsunga saga* trollen om hjälp för att lösa dem ur vargskepnaden. Omsorgen om sonen märks även då Sigmund lägger ett sårlikande blad på sin sons hals.⁶

Sigmund gifter sig med Borghild och får med henne två söner, Helge Hundingsbane och Hamund Sigmundsson. Helge skildras som en krigare i brynja med vass blick redan som nyfödd. Relationen mellan far och son antyds som nära. Sigmund avbryter en stridskamp för att bege sig till den nyfödde och enligt dikten ge honom en lökväxt, en symbolisk gåva.⁷ Borghild tål dock inte sin styvson Sinfjötle, eftersom denne dödat hennes broder i en strid. Vid ett gästabud är Sigmund ouppmärksam på att hon planerar att mörda Sinfjötle genom att lägga gift i hans öl. Sinfjötle misstänker att ölet är förgiftat och antyder detta till fadern, som viftar bort det hela genom att uppmana sin son att sila det genom skägget. När giftet verkat och Sinfjötle dör är Sigmund själv nära att dö av sorg. Sagan berättar hur han tar sin döde son i famnen och går till skogs. När han kommer fram till en fjord får han se en man i en båt. Mannen frågar om Sigmund vill att han skall forsla den döde över fjorden. Till detta säger Sigmund ja. Eftersom båten är så liten finns inte plats för dem alla tre, så Sigmund skall gå runt fjorden. Men då båten försvinner utom synhåll återvänder Sigmund hem.⁸ Han förskjuter då Borghild och gifter senare om sig med Hjördis.⁹

5 "Völsunga saga", kap. 7, s. 133 f. (s. 122), Ney 2007, s. 101 f.

6 "Völsunga saga", kap. 8, s. 124 (s. 46).

7 "Helgakvíða Hundingsbana I", i *Eddukvæði*, strof 6–8, s. 165 ("Det första kvädet om Helge Hundingsbane", s. 168 f.).

8 "Völsunga saga", kap. 10, s. 133 f. (s. 57).

9 "Völsunga saga", kap. 10, s. 134 (s. 57), kap. 11, s. 135 (s. 58), Ney 2007, s. 102.

Den utförliga historien om Sigurd och Sinfjötle som *Völsunga saga* berättar, saknas i eddadiktningen. I den sägs inte heller direkt att de är far och son. Sinfjötle omnämns i *Helgakviða Hundingsbana I* som ”Siggeirs styvson”, samt att han var van vid vargens ylande ute i skogen. En anspelning på att denne levte i skogen som varg görs således, men utan att Sigmund omtalas.¹⁰ Andra källor som nämner Sigurd och Sinfjötle är skaldediktningen, närmare bestämt *Eiríksmál*. Den dikten berättar om Eiríkr blóðøx död (år 954) och att han vid ankomsten till Valhall tas emot av Sigurd och Sinfjötle som nämns tillsammans, men utan att något släktband anges.¹¹ Släktbandet far och son uttrycks dock tydligt i *Edda Snorra Sturlusonar*.¹² Till skillnad från de västnordiska källorna, omnämns Sigmund och Sinfjötle (Fitela) i *Beowulf* som morbror och systerson, en relation som för övrigt skildras mycket positivt för ett framgångsrikt krigarskap.¹³

He related everything that he had heard men say
of Sigemund, his deeds of valour, many untold things,
the struggle of the son of Wæls, his wanderings far
and wide, the feuds and treacheries – things that the
sons of men know nothing of save Fitela (who was)
with him, when he, *the uncle*, would tell something
of such a matter to fadern his *nephew*, as they had always
been friends in need in every struggle, and had felled
with their sword large numbers of the race of
monsters.

Allting förtäljer han
som han har hört sagas

10 ”Helgakviða Hundingsbana I”, i *Eddukvæði*, strof 41, s. 172 (”Det första kvädet om Helge Hundingsbane”, strof 43, s. 172).

11 Jónas Kristjánsson, *Eddas and Sagas. Iceland’s Medieval Literature*, transl. Peter Foote, Reykjavík 1988, s. 95 f.

12 ”Skaldskapens språk”, i *Snorres Edda*, översättning av Karl G. Johansson och Mats Malm, Stockholm 1991, s. 151.

13 *Beowulf and the Finnsburg fragment. A translation into modern English Prose by John R. Clark*, London 1911, s. 50–51 (Beowulf), *Beowulf*, övers. Björn Collinder, Stockholm 1955, strof 874–885, *Beowulf*, ed. George Jack, Oxford 1994, vers 875, ”Sigemunde”, vers 897, ”Fitela”, not 877, s. 79.

om Sigmunds öden,
om många stordåd
och sällsamma ting,
välsungens vigrön
och vida färder,
arvfejd och nidverk,
som ingen man
rätt vet utom han
och med honom Fjotle,
ty slikt hade Sigmund
för systersonen
förtalt ett och vart –
de voro ju städse
i alla slags vigverk
vapenbröder.

Sigmund får i sitt dödsögonblick veta att Hjördis väntar barn, något som är väsentligt för framhävandet av genealogin. Sigmund ges nämligen tillfälle att yttra sig om sin sons framtid (att det skulle bli en son tas för givet, min anm.). Sårad på slagfältet säger Sigmund till Hjördis att deras son kommer att bli berömd och dessutom den främste i völungaätten: ”Þú ferr með sveinbarn ok fæð þat vel ok vandliga, ok mun sá sveinn ágætr ok fremstr af várri ætt.” ([...] du bär ett gossebarn under ditt hjärta och kommer att föda det tryggt och säkert, och den pojken kommer att bli berömd och bli den främste i vår släkt.)¹⁴ Sigurd föds således utanför slätkollektivet, vid kung Hjalpreks hov i Danmark, dit hans mor kommit efter makens död.¹⁵

¹⁴ ”Völsunga saga”, kap. 12, s. 137 f. (s. 61).

¹⁵ Enligt det äldsta germanska namnskicket var det mycket vanligt med en kontinuitet som en namngivningsprincip, det vill säga att en del av faderns namn återkom i barnets, som fadersnamnet *Sig-mundr* i förhållande till *Sig-urðr*. Tanken bakom det slags namngivning var att man ville befästa den genealogiska kontinuiteten och överföra värdefulla egenskaper från far till son, se Janzén, Assar, ”De fornvästnordiska personnamnen”, i *Personnamn*, utg. av Assar Janzén, Stockholm 1947, s. 22–186. I ”Völsunga saga” är detta slags namngivning sällsynt. Att samma förled ges till tvillingarna *Síg-ny* och *Sig-mundr* är dock ett annat exempel på variation av namngivning med samma förled.

Sigurds avsaknad av fadern märks i det samtal som han för med draken Fafner. Först säger Sigurd att han är både moderlös och faderlös, men sedan avslöjar han vem han är och vem som är hans far. Fafner kallar honom för ”inn fráneygi sveinn” (’flamögde sven’; återigen en anspelning på vikten för en hjälte och krigare av att ha en speciell blick) och tillstår att Sigurds far var hård och att ett sådant mod är medfött.¹⁶

Uppenbart är att *Völsunga sagas* mytologiska del har en annan fadersdiskurs än den senare höviska delen: den kollektiva karaktären som karaktäriserar Völsung och hans söner, det ömsinta bandet mellan Sigmund och Helge, men framför allt den nära relationen mellan Sigmund och Sinfjötle.

I *Völsunga sagas* höviska del är far och son-relationen oviktig. Kung Gjuke håller sig i bakgrunden medan hans söner skildras som aktiva och agerar utan faderns närvaro. Sigurd som far är tämligen osynlig och kommenteras aldrig direkt i litteraturen. Han får två barn, först en dotter med sin trolovade Brynhild, och senare en son med sin maka Gudrun. När dottern, Aslaug, är född, säger Brynhild till sin fosterfar kung Heimir att flickan skall uppfostras hos honom. För Sigurd själv förefaller faderskapet till dottern vara okänt, och någon relation till sonen skildras över huvud taget inte. Det enda som publiken får veta är att sonen är tre år när Brynhild dräper honom efter att Sigurd dödats av sina svågrar. På sin dödsbädd yttrar Sigurd en föraning om sin sons öde och därmed bekräftar han även sonen som sin legitime arvinge.¹⁷

Á eg til ungan
erfínytja,
kann-at hann firrast
úr fjándgarði,
þeir sér hafa
svárt og dátt,
enn nær numið
nýleg ráð.

16 ”Fáfnismál”, i *Eddukvæði*, strof 2—5, s. 231 f. (”Fafnesmál”, s. 209).

17 ”Völsunga saga”, kap. 27, s. 178 (s. 113), kap. 30, s. 188 (s. 125), kap. 31, s. 194 (s. 132). Efter Sigurðrs död föder Guðrún en dotter, Svanhíldr, *Völsunga saga*, kap. 31, s. 193 (s. 131), ”Sigurðarkviða in skamma”, i *Eddukvæði*, strof 26, s. 274 (”Det korta Sigurðskvædet”, s. 243).

Alltför ung är arvingen min,
han tar sig ej ut ur ovänners gård;
till egen skam och skada ha de
på sistone ändrat sitt sinnelag.

Den förändrade fadersrollen i *Völsunga saga* är intressant på flera sätt, inte minst för att den så uppenbart följer sagans indelning i en mytologisk och en hövisk del.¹⁸ Att Sigurds fadersroll i den höviska delen är så otydlig är trots allt logisk med tanke på de drag av riddarkultur som den delen uppbär samt att Sigurd har fullt upp med sig själv i något som kan beskrivas som en individualiseringsprocess.¹⁹ Dessutom är söners kollektiva hämnd efter en fars död inte längre ett motiv i den höviska delen, däremot bröders kollektiva hämnd för en svågers svek samt för sin systems död. Sigurds son dör före fadern och Atles söner dör före honom själv, i båda fallen initierat av kvinnors hämnd.²⁰

Det är inte enbart på nordiskt område som far och son-motiv ägnas utrymme. Grundläggande i den fornfranska genren *chanson de geste* är ett homosocialt perspektiv, det vill säga att män definieras i förhållande till andra män. I genren finns dock en uttrycklig konflikt mellan generationerna. Om fadern finns i livet skildras han som ambivalent gentemot sina söner om de behöver hans hjälp. I exempelvis *Chanson de Roland* överlever fadersgenerationen och den yngre generationen dör. De flesta unga män dör dessutom barnlösa. Jämförelsevis sätts i den franska riddarromanen fadersrollen åt sidan och sönerna agerar som självständiga vuxna redan i unga år.²¹ I riddarromanen ges männen en identitet som grundar sig på mannen som subjekt och individ. När det gäller det sistnämnda förefaller det som om Sigurd i *Völsunga sagas* höviska del i

18 Se vidare Ney 2007, s. 80 ff.

19 Jfr Gurevitj, Aron, J., *Den svårfångade individen. Självsyn hos fornordiska hjältar och medeltidens lärde i Europa*, övers. Carl G. Liungman, förord Thomas Lindkvist, Stockholm 1997, s. 99 f., Kärffe, Eva, *Konsten att bli människa. Individ och myt i medeltidens riddarvärld*, Stockholm / Stehag 1997, s. 22 ff.

20 "Atlakviða", i *Eddukvæði*, strof 39, s. 325 ("Kvædet om Atli", strof 40, s. 269), "Atlamál", i *Eddukvæði*, strof 80, s. 344 ("Atlamál", strof 74, s. 280).

21 Kay, Sarah, *The Chanson de geste in the Age of Romance. Political Fictions*, Oxford 1995, s. 103.

varje fall kan stämma överens med bilden av riddarromanens yngling, medan fadern Sigmund i förhållande till Sinfjötle kan jämföras med fadersdiskursen i *chanson de geste*. Den ambivalens hos fadern i förhållande till söner som karaktäriserar den genren kommer till uttryck i Sigmunds vargbett, men framför allt i förgiftningen av Sinfjötle. Sigurds identitet i den mytologiska delen grundläggs i förhållande till ett genealogiskt perspektiv där i första hand hans far och farfars egenskaper ger honom status och anseende. Den identiteten försvagas i den höviska delen till förmån för relationer till sekundära släktband.

Referenser

- Beowulf*, ed. George Jack, Oxford 1994
- Beowulf*, övers. Björn Collinder, Stockholm 1955
- Beowulf and the Finnsburg fragment. A translation into modern English Prose by John R. Clark*, London 1911
- Breisch, Agneta (numera Ney), *Frid och fredlöshet. Sociala band och utanförskap på Island under äldre medeltid*, Ser. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia 174, Uppsala 1994
- Den poetiska Eddan*, övers. Björn Collinder, 2. uppl., Stockholm 1964
- Eddukvæði*, ed. Gísli Sigurðsson, Reykjavík 1998
- Fritzner, Johan, *Ordbog over Det gamle norske Sprog 1-III*, Kristiania 1886–1896
- Gurevitj, Aron, J., *Den svärfångade individen. Självsyn hos fornnordiska hjältar och medeltidens lärde i Europa*, övers. Carl G. Liungman, förord Thomas Lindkvist, Stockholm 1997
- Jónas Kristjánsson, *Eddas and Sagas. Iceland's Medieval Literature*, transl. Peter Foote, Reykjavík 1988
- Kay, Sarah, *The Chanson de geste in the Age of Romance. Political Fictions*, Oxford 1995
- Kärfve, Eva, *Konsten att bli människa. Individ och myt i medeltidens riddarvärld*, Stockholm / Stehag 1997
- Ney, Agneta, *Drottningar och sköldmör. Gränsöverskridande kvinnor i medeltida myt och verklighet ca 400–1400*, Möklinta 2007
- Snorres Edda*, övers. Karl G. Johansson och Mats Malm, Stockholm 1991
- ”Völsunga saga”, i *Fornaldar sögur Norðurlanda*, band 1, ed. Guðni Jónsson, Reykjavík 1976
- Völsungasagan*, övers. Inge Knutsson. Inledning Staffan Bergsten, Lund 1991